

УДК 378.096

ДІАГНОСТИКА РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ПРОГНОСТИЧНИХ УМІНЬ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

С. А. Наход

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу проблеми визначення рівня сформованості прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів. Розглянутий історичний аспект виникнення поняття «діагностика» та основні етапи діагностичного процесу. Визначені компоненти структури прогностичних умінь. Розглянуті методики дослідження рівня сформованості мотиваційного, змістового, операційного та рефлексивного компонентів прогностичних умінь.*

***Ключові слова:** діагностика, прогностичні уміння, компоненти прогностичних умінь, методики дослідження рівня сформованості прогностичних умінь.*

***Аннотация.** Статья посвящена анализу проблемы определения уровня сформированности прогностических умений у будущих практических психологов. Рассмотрен исторический аспект возникновения понятия «диагностика» и основные этапы диагностического процесса. Определены компоненты структуры прогностических умений. Рассмотрены методики исследования уровня сформированности мотивационного, содержательного, операционного и рефлексивного компонентов прогностических умений.*

***Ключевые слова:** диагностика, прогностические умения, компоненты прогностических умений, методики исследования уровня сформированности прогностических умений.*

***Annotation.** The article is devoted to the analysis of the exploring the level of formedness the predictive abilities of the future psychologists. The historical aspect of the appearing of the meaning «diagnostics» and the main stages of the diagnostics process are considered. The components of the structure the predictive abilities are determined. The methods of the research of the level of formedness the motivation, informative, operational and reflexive components of the predictive abilities are examined.*

***Keywords:** diagnostics, predictive abilities, components of the predictive abilities, methods of the research of the level of the predictive abilities.*

Актуальність проблеми. Серед головних проблем, що стоять перед вищою професійною освітою, чільне місце посідає завдання формування таких умінь студентів, завдяки яким вони будуть здатні легко інтегруватися в сучасних динамічних умовах життя та виконувати свої професійні обов'язки на досить високому рівні. Згідно з вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра напряму

підготовки «Психологія» для здійснення науково-дослідницької, навчально-виховної, діагностично-консультативної, виробничо-управлінської, соціально-технологічної, реабілітаційно-профілактичної виробничих функцій випускнику необхідно володіти прогностичними вміннями, що дозволять йому моделювати можливі зміни в психологічних процесах, станах, явищах, цілеспрямовано вносити відповідні корективи у виконання своїх професійних обов'язків. Прогностичні уміння, будучи невід'ємною частиною професійних умінь практичних психологів, сприяють підвищенню їх компетентності. Отже, виникає реальна потреба діагностики рівня сформованості прогностичних умінь у студентів-психологів з метою їх подальшого формування в період навчання у ВНЗ.

Мета статті полягає в обґрунтуванні вибору методик визначення рівня сформованості прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях вчених частково висвітлені питання формування прогностичних умінь. М. Севастюк, О. Кабанська, А. Захаров, В. Демідова, М. Міронова досліджують цей процес у студентів педагогічних факультетів, Є. Постнікова, Н. Ніколаєва, Т. Столяренко – у майбутніх економістів, А. Антоненко – у майбутніх менеджерів, Г. Кугуєнко – в учнів основної школи в процесі навчання хімії, Н. Соколова – у студентів коледжу, Е. Михайл – у майбутніх учителів технологій. Вчені по-різному визначають структуру прогностичних умінь, відповідно до чого проводять діагностику рівня їх сформованості.

О. Кабанська в своїй роботі пропонує застосування наступних методик: анкети «Мотивація успіху та боязні невдачі», розробленої А. Реаном; анкети «Мотивація навчання», описаної Т. Ільїною; тесту-опитувальника суб'єктивної локалізації контролю С. Пантелєєва і В. Століна; методики «Вимірювання раціональності»; методики «Від лялечки до метелика».

В. Демідова вважає за необхідне розглянути методики: «Часові децентрації», «Асоціативний експеримент», «Шкала відповідальності», розроблені Л. Регуш; анкети «Готовність студентів до саморозвитку», складеної Є. Роговим; методики «Суттєві ознаки», «П'ятий зайвий», «Складні аналогії», «Порівняння понять»; тест СФІТ; вирішення педагогічних ситуацій, описаних Ю. Кулоткіним, Г. Сухобською, О. Чернишовим.

А. Захаров використовує в своєму дослідженні тестові завдання, розроблені А. Присяжною, методики «Прогностична задача», «Діагностика здібності до прогнозування», розроблені Л. Регуш.

Разом з тим недостатній рівень вивчення проблеми формування прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів, а також процесу їх діагностики зумовили вибір теми нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. В перекладі з грецької діагностика (diagnosis) – розпізнавання. Особливості діагностики в різних галузях знання обумовлені специфікою предмета відповідної науки, а схожість полягає у визначенні стану об'єкта на основі отриманих даних і причин цього стану з метою подальшого вдосконалення його функціонування.

Якщо розглянути в історичному аспекті хронологію появи діагностики в різних галузях знання, ми зіткнемося з тим, що вперше термін діагностика зустрічається в античному світі, де діагностами називали людей, що підраховували вбитих після бою. Вивченням розпізнавання у філософському аспекті в епоху Середньовіччя займалися не лише філософи (Дж. Локк), але й знамениті цілителі (Авіценна, Гален). Пізніше, в епоху Відродження, цей термін набуває тільки медичного значення та означає мистецтво розпізнавати хвороби.

Про науковий підхід до теорії діагностування можна говорити лише з кінця XIX – початку XX ст., коли свої дослідження починають польські вчені Т. Котарбінський, В. Чиж і російський лікар С. Боткін, який оголосив діагностику одним з видів прикладної науки. В цей же час поняття «діагностика» починає використовуватися як філософський термін і приблизно цей же відрізок часу відзначається проникненням діагностичних методів із психіатрії в психологію.

У психології діагностика була пов'язана з іменами Ф. Гальтона, Дж. Кеттелла, А. Біне, В. Анрі, Т. Симона, Е. Торндайка та ін. Пізніше вивченням психологічної діагностики займалися З. Фрейд, К. Ясперс, М. Хайдеггер, С. Рубінштейн, Л. Виготський, Б. Ананьєв та ін. Сучасні дослідження в загальній теорії діагностування пов'язані з працями П. Копніна, І. Осіпова, Г. Рейнберга, Г. Царгородцева, Є. Чазова та ін.

Філософія розглядає діагностику як специфічний вид пізнання, який відрізняється від інших видів хоча і пов'язаний з ними. Філософи К. Тарасов, Є. Воробйова, В. Целищев розглядають діагностику як форму пізнання, що має свою галузь застосування та дозволяє накопичувати фактичний матеріал для наукових узагальнень.

Під діагнозом у психології розуміють розпізнавання будь-кого відхилення від нормального функціонування, виявлення психічних властивостей, станів, процесів індивіда, сім'ї, малої групи. Психологи розрізняють симптоматичний, етіологічний і типологічний діагнози [7, с.104].

Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (м. Вінниця, 26-27 листопада 2014 р.)

Симптоматичний (емпіричний) діагноз обмежується констатацією визначених особливостей (симптомів), на ґрунті яких будують практичні висновки.

Етіологічний діагноз враховує не лише наявність певних симптомів, але і причини їх виникнення.

Вищий рівень – типологічний діагноз, який полягає у визначенні методу і значення отриманих даних у цілісній, динамічній картині особистості.

Ми поділяємо точку зору С. Гиляревського, К. Тарасова, Л. Давидової про те, що діагностування є особливим видом пізнання, яке спрямоване на розкриття суті явищ, що характеризують внутрішній стан об'єкту шляхом багатостороннього його обстеження із застосуванням спеціальних засобів і методів. Причому на початку відбувається визначення властивих цьому об'єкту діагностичних ознак, їх співставлення та ідентифікація, а потім встановлення завершального діагнозу про його приналежність до визначеного, вже відомого науці класу, виду, ряду з метою використання отриманого знання для складання прогнозу.

Є. Воробйова виокремлює такі етапи в процесі діагностування:

- збір даних про стан системи (об'єкта) в цілому в даний проміжок часу;
- наявність інформації про основні параметри, які характеризують оптимальне функціонування системи, процесу (об'єкта);
- порівняння двох або більше видів інформації, що приводить до з'ясування ступеня неузгодженості існуючого стану системи із оптимальним її станом;
- вироблення керуючого сигналу, тобто такого впливу, який необхідний для того, щоб привести систему в оптимальний стан;
- прогноз того, що відбудеться, якщо втрутитися, і що відбудеться за різних засобів втручання або невтручання;
- здійснення програми керування системою за допомогою практичних засобів [11].

Корч Івонна пропонує іншу класифікацію етапів діагностичного процесу:

- діагностичне обстеження об'єкта та збір діагностичної інформації;
- обробка даних і складання припустимих варіантів діагнозу;
- диференційна діагностика;
- обґрунтування та оцінка діагнозу;
- додаткове обстеження об'єкта та збір невивантаженої інформації [4, 145].

Порівняльний аналіз теоретичних робіт з визначеної проблеми дозволяє зробити висновок, що незалежно від кількості та назви етапів, які визначаються різними авторами, зберігаються загальні підходи та закономірності, які вироблені в загальній теорії прогнозування і визначають структуру процесу діагностики. Для діагностики рівня сформованості прогностичних умінь у практичних психологів ми виділили такі етапи:

1 етап – визначення та розпізнавання притаманних даному об'єкту діагностичних ознак та їх ідентифікація з явищем його сутності.

2 етап – постановка заключного діагнозу, під яким в філософії розуміють висновок про приналежність сутності, яка виражена в одиничному, до певного, встановленого наукою класу, виду, ряду предметів.

3 етап – реалізація на практиці отриманих знань для вибору відповідних засобів впливу і перетворення в дії з керування системою, об'єктом та контроль над їх станом.

У нашій роботі, визначаючи рівень сформованості прогностичних умінь практичних психологів, ми спираємось на поняття «прогностичні вміння», під яким розуміємо володіння студентами комплексом розумових і практичних дій, спрямованих на вирішення прогностичних задач, тобто їх можливість здійснювати дії, спрямовані на отримання прогнозу.

Аналіз наукової літератури дозволив нам встановити, що структура прогностичних умінь майбутніх практичних психологів складається із взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, змістового, операційного та рефлексивного. Отже, результат діагностики рівня сформованості прогностичних умінь буде налічувати в своєму складі показники сформованості за кожним із перерахованих компонентів.

До мотиваційного компоненту ми відносимо:

- усвідомлення особистісного та професійного значення прогнозування;
- установку на важливість і необхідність прогностичної діяльності в процесі професійної психологічної діяльності;
- позитивне емоціональне ставлення, задоволення від даної діяльності.

Для визначення мотиваційного компоненту прогностичних умінь у студентів нами було

застосовано такі діагностичні методики:

1. Методика визначення рівня мотивації досягнення А. Мехрабіана в модифікації М. Магомед-Емінова, яка призначена для діагностики двох узагальнених мотивів особистості: мотиву прагнення до успіху та мотиву уникнення труднощів. При цьому оцінюється, який з двох мотивів домінує [10, с. 98-102). Для студентів з більш високою мотивацією досягнення характерне прагнення до пошуку більш ефективних методів вирішення прогностичних задач, схильність до новаторства, формування великомасштабних цілей, довгострокових прогнозів, перевага завдань, які охоплюють більший період часу та вимагають планування і прогнозування, прийняття рішення.

2. Методика визначення мотивації навчання студентів у ВНЗ Т. Ільїної [9, с. 358-360]. Відповідно до запропонованої цією авторкою методики, диференціація відповідей здійснювалася за трьома шкалами: «набуття знань» (пізнавальна мотивація), «оволодіння професією» (прагнення оволодіти професійними знаннями, вміннями та сформувати професійно важливі якості); «отримання диплому» (прагнення отримати диплом при формальному засвоєнні знань, прагнення до пошуку обхідних шляхів при складанні іспитів і заліків).

3. Авторська модифікація методики «Перспектива мого життя» Е. Міско та Н. Тарабріної, що представляє набір пар протилежних за значенням показників, які відображають різні аспекти уявлень студента про майбутнє професійне життя [5]. Кожна пара пропонувалась респондентові у вигляді шкали, що вміщує сім градацій, на полюсах якої були вказані відповідні визначення.

Змістовий компонент прогностичних умінь утворюють знання, необхідні для отримання прогнозу: знання про розвиток процесу або явища в минулому, знання про цикли повторюваності об'єктів прогнозу, знання аналогічних процесів, що відбувалися, знання закономірностей і теорій. Визначення рівня сформованості змістового компоненту прогностичних умінь майбутніх практичних психологів передбачало:

1. Використання тестових завдань, розроблених А. Присяжною [6] в авторській адаптації. Питання були спрямовані на визначення знань, які студенти можуть використовувати як основу для прогнозування.

2. Застосування методики «Здібність до прогнозування» Л. Регуш, яка спрямована на вимірювання когнітивної складової. Л. Регуш характеризує пізнавальну прогностичну діяльність як сукупність якостей пізнавальних процесів суб'єкта, що визначає успішність прогнозування в будь-якій діяльності, в тому числі діагностичній [8, с. 295-297]. Шкали обраної методики характеризують аналітичність, глибину, гнучкість, усвідомленість, перспективність і доказовість прогностичного мислення студента. Виконання тесту передбачає відповіді респондентів на основі спостереження за типовими особливостями своєї прогностичної діяльності.

Щодо операційного компонента, ми слідом за Л. Регуш вважаємо, що він складається з таких дій: встановлення причинно-наслідкових зв'язків; реконструкція та перетворення уявлень; висунення й аналіз гіпотез; планування. Операційний компонент прогностичних умінь – комплекс умінь, які складають основу прогностичної діяльності, а саме: ретроспективні вміння; реконструкційні вміння; вміння бачити перспективу; вміння планувати та виробляти практичні рекомендації щодо проведення подальшої роботи з урахуванням визначеного прогнозу. Рівень сформованості операційного компонента ми визначали за допомогою таких методик:

1. Методика «Багатоваріантність прогнозу розвитку ситуації (поведінки)», яка містить комплекс завдань, спрямованих на прогнозування розвитку проблемної ситуації (поведінки). Проблема ситуація характеризує певний психологічний стан студента, що виникає в процесі виконання завдання, для якого немає готових засобів і яке вимагає засвоєння нових знань про предмет, спосіб дії або умову її виконання. Умовою виникнення проблемної ситуації є необхідність розкриття нового відношення, властивості або способу дії. Проблема ситуація – це психічний стан студента, за якого він бачить протиріччя, які-небудь невідповідності, усвідомлює їх як складнощі, подолання яких потребує нової інформації, бажає вирішити це протиріччя. Під час обробки завдань підраховується загальна кількість прогнозованих варіантів розвитку ситуацій (поведінки).

2. Методика «Прогностична задача» Л. Регуш [8] в авторській адаптації дозволяє оцінити виконання задач студентами за 18 показниками: рівень вербального узагальнення наслідків; обґрунтованість, перспективність, логіка побудови, усвідомлення імовірнісного характеру визначених наслідків; усвідомлення етапів процесу прогнозування при встановленні причинно-наслідкових зв'язків; рівень вербального узагальнення причин, повнота, суттєвість причинно-наслідкових зв'язків; усвідомлення цілей плану, повнота операцій планування: широта, варіативність асоціативного поля; пластичність уявлень; широта пошуку, врахування вимог умов при висуванні гіпотез; гнучкість та обґрунтованість гіпотез.

Рефлексивний компонент прогностичних умінь передбачає здійснення самооцінювання, рефлексії в процесі прогнозування. Для діагностики рівня сформованості цього компоненту використовувались такі методики:

1. Методика дослідження рівня суб'єктивного контролю, розроблена Е. Бажиным [1, с. 413-417], дає можливість отримати інформацію про студентів з внутрішнім локусом контролю, які прагнуть до контролю над власним життям і відчувають себе господарями своєї долі. Вони впевнені, що можуть впливати на своє життя, вважаючи більшість важливих подій у житті результатом власних дій. Вони здатні ними не тільки керувати, але і планувати та прогнозувати.

2. Методика «Визначення індивідуальної міри рефлексивності особистості» А. Карпова. Дослідник розуміє під рефлексивністю здатність аналізувати свої дії та вчинки, критично усвідомлювати свої особливості, бачити свої можливості в саморегуляції своєї діяльності та поведінки. Ця методика дає змогу визначити деякі закономірності, що розкривають роль властивості рефлексивності в організації діяльності [2, с. 45-57]. Високі результати рефлексивності свідчать про схильність студентів аналізувати та планувати свою діяльність, а також прогнозувати всі можливі варіанти її наслідків. Низькі результати вказують на те, що студенти не завжди аналізують, планують свою діяльність і розглядають невелику кількість варіантів наслідків.

3. Методика «Особистісні фактори прийняття рішень», запропонована Т. Корніловою [3, с. 148], використовувалася для оцінки готовності респондентів до ризику. В концепції Т. Корнілової готовність до ризику розуміється як особистісна властивість саморегуляції, яка дозволяє людині приймати рішення та діяти в ситуаціях невизначеності. Готовність до ризику є невід'ємною складовою прогностичної діяльності, де невизначеність є основою складних і важливих явищ, взаємодія з якими викликає відповідну поведінку майбутнього практичного психолога. Розуміючи під готовністю до ризику вміння суб'єкта приймати рішення в умовах невизначеності, ми наголошуємо, що готовність до ризику – ситуативна характеристика прогностичної діяльності, яка полягає в оцінюванні змістових факторів ситуації, імовірнісному аналізі її результатів – певного співвідношення сприятливих і несприятливих наслідків.

Для опису рівня сформованості прогностичних умінь майбутніх практичних психологів ми виділили критерії оцінки за кожним компонентом прогностичних умінь: мотиваційний, когнітивний, процесуальний, оціночний. *На підставі визначених критеріїв і показників нами було виділено три рівні сформованості у майбутніх практичних психологів прогностичних умінь: високий, середній, низький.*

Висновки. Таким чином, ми встановили, що питання діагностики давно привертають увагу вчених і практиків. У цілому діагностування людиною будь-яких об'єктів може розглядатися як пізнавальний процес, що передбачає збір діагностичної інформації, її систематизацію та аналіз, визначення причин існуючого стану об'єкта, що вивчається. З метою визначення загального рівня сформованості прогностичних умінь у майбутніх практичних психологів ми використали комплекс методів, які застосовувались для оцінки кожного з компонентів структури прогностичних умінь: мотиваційного, змістового, операційного та рефлексивного. Методики, що описані в нашому дослідженні, відповідають таким основним умовам: є стандартизованими, зрозумілими для досліджуваних, компактними, валідними та надійними. Проведений аналіз результатів дозволить нам визначити загальні тенденції у розвитку прогностичних умінь студентів і встановити найбільш доцільні шляхи їх формування.

Література

1. Елисеєв О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеєв. – СПб., 2003. – С. 413-417.
2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45-57.
3. Корнилова Т. В. Принятие интеллектуальных решений и креативность : принцип открытости динамических регулятивных систем // Современная психология мышления : смысл в познании / Т. В. Корнилова. – М. : смысл, 2008. – С. 28-30.
4. Корч Ивонна. Диагностика как специфический вид познания : гносеологические аспекты : дисс. канд. филос. наук : 09.00.01 / Корч Ивонна. – М., 1991.
5. Макарова Е. В. Формирование прогностической компетентности студентов аграрных вузов : дисс. канд. пед. наук : 13.00.08 / Елена Васильевна Макарова. – Ульяновск, 2012. – 170 с.
6. Присяжная А. Ф. Прогностическая компетентность преподавателей и обучаемых // Педагогика. – 2005. – № 5 – С. 71-78.
7. Психология. Словарь / Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и допол. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
8. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб., Речь, 2003. – 352 с.
9. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии.

Модуль «Направленность». Лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) / В. А. Семиченко. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.

10. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов Г. М. Мануйлов. – М., 2002. – С. 98-102.

11. Хубиева А. М. Совершенствование прогностической деятельности учителя начальных классов: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Аминат Муссаевна Хубиева. – Карачаевск, 2003. – 191 с.